

MONIKA ADAMCZAK-RETECKA*

„EUROPEJSKI ZIELONY ŁAD” W SEKTORZE MORSKIM

Abstrakt

Europejski Zielony Ład jest strategią, która ma za zadanie doprowadzić do osiągnięcia neutralności klimatycznej Europy do 2050 r. Strategia ta składa się z kilku inicjatyw, m.in: Europejskiego prawa o klimacie, Europejskiego Paktu Klimatycznego, strategii Unii Europejskiej dotyczącej adaptacji do zmiany klimatu, strategii “od pola do stołu” oraz planu zredukowania emisji gazów cieplarnianych o 55% do roku 2030. Zamierzeniem autorki niniejszego artykułu jest przedstawienie celów i struktury Europejskiego Zielonego Ładu ze szczególnym uwzględnieniem działań zaplanowanych w ramach gospodarki morskiej. Sektor morski ma odegrać kluczową rolę w ograniczaniu zapotrzebowania na zasoby gruntowe oraz przeciwdziałaniu zmianie klimatu poprzez zwiększenie i poprawę wykorzystania zasobów wodnych i morskich.

Słowa kluczowe: Europejski Zielony Ład, zmiana klimatu, transformacja, adaptacja, obszary morskie

WPROWADZENIE

Obecna globalna zmiana klimatu przebiega bardzo szybko, a jej przyczyną jest bez wątpienia działalność człowieka, przede wszystkim związana z emisją gazów cieplarnianych.¹ Zgodnie ze sprawozdaniem Międzyrządowego Zespołu ds. Zmiany Klimatu (IPCC), atmosfera ulega ociepleniu, klimat zmienia się

* dr hab. Monika Adamczak-Retecka, prof. UG, Katedra Prawa Europejskiego i Komparatystyki Prawniczej, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, monika.retecka@ug.edu.pl, ORCID: 0000-0002-2076-4310.

¹ M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *Nauka o klimacie. Mechanizmy działania systemu klimatycznego. Zmiany klimatu w przeszłości i obecnie*, Wydawnictwo Nieoczywiste, wyd. II, 2020, s. 321.

a spośród ośmiu milionów gatunków żyjących obecnie na Ziemi jeden milion jest zagrożony wyginięciem. Lasy, powietrze i oceany są zdewastowane i zanieczyszczone.² Na pierwszym miejscu spośród sześciu zadań, jakie wyznaczyła sobie Komisja Europejska pod przewodnictwem Ursuli von der Leyen, jest nowa strategia na rzecz wzrostu pod nazwą „Europejski Zielony Ład”³. Nadrzędnym celem strategii jest osiągnięcie neutralności klimatycznej do roku 2050.⁴ Osiągnięciu tego celu ma służyć kilka inicjatyw m.in: Europejskie prawo o klimacie, Europejski Pakt Klimatyczny, strategia adaptacji do zmiany klimatu, strategia „od pola do stołu” oraz plan zredukowania emisji gazów cieplarnianych o co najmniej 55% do roku 2030 w porównaniu z rokiem 1990.

Głównym założeniem Europejskiego prawa o klimacie jest przekształcenie zobowiązania politycznego do osiągnięcia neutralności klimatycznej w zobowiązanie prawne. W ramach tego projektu udostępnione zostaną państwom środki unijne w oparciu o już istniejące aktualnie systemy.⁵ Z kolei Europejski Pakt Klimatyczny jest inicjatywą, która ma za zadanie angażować oraz uświadamiac społeczeństwo o negatywnych następstwach zmiany klimatu i konieczności adaptacji. Powstał w oparciu o założenie, iż problem ten należy rozwiązywać również lokalnie poprzez zwiększenie ilości terenów zielonych czy ekologiczny transport. Strategia „od pola do stołu” ma doprowadzić do zmiany aktualnego systemu żywieniowego, tak aby był on zrównoważony. Przede wszystkim chodzi o zaprzestanie używania szkodliwych nawozów i pestycydów, promowanie zdrowego oraz zbilansowanego odżywiania oraz ograniczanie marnowania jedzenia. Strategia adaptacyjna obejmuje działania, które mają pomóc państwom w przystosowaniu do nieuchronnych następstw zmiany klimatu. Realizacja planu redukcji poziomu emisji gazów cieplarnianych zakłada wprowadzenie istotnych zmian w sektorze transportu drogowego oraz reformę polityki rolnej.

² Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (IPCC): Sprawozdanie specjalne na temat skutków globalnego ocieplenia o 1,5°C; Międzyrządowa Platforma Naukowo-Polityczna w sprawie Różnorodności Biologicznej i Funkcjonowania Ekosystemów: Globalne sprawozdanie z oceny z 2019 r. w sprawie różnorodności biologicznej i usług ekosystemowych; Międzynarodowy Panel ds. Zasobów: Globalna prognoza za 2019 r. dotycząca zasobów (Global Resources Outlook 2019): Zasoby naturalne na rzecz przyszłości, jakiej chcemy; Europejska Agencja Środowiska: Europejskie środowisko – stan i prognozy na 2020 r. w kontekście procesu transformacji w kierunku zrównoważonej Europy.

³ Niniejszy artykuł stanowi komentarz do Komunikatu KE zatytułowanego „Europejski Zielony Ład” i bazuje na tekście Komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład z dnia 11 grudnia 2019 r., COM (2019) 640 final.

⁴ Konkluzje Rady Europejskiej z 11 grudnia 2020 r. EUCO 22/20, COEUR 17 CONCL 8.

⁵ Na temat rozwoju prawa klimatycznego, zob. M. Adamczak-Retecka, *Ekoprawo w ochronie klimatu*, [w:] *Ekoprawo: prawo środowiskowe*, (red.) J. Ciecchanowicz-McLean, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego 2019, s. 221–232.

1. DEFINICJA, CELE I ZAŁOŻENIA EUROPEJSKIEGO ZIELONEGO ŁADU

Europejski Zielony Ład jest nową strategią na rzecz wzrostu, zawierającą zobowiązanie Komisji Europejskiej do rozwiązania problemów związanych z klimatem oraz ze środowiskiem naturalnym. Stanowi część planu działania na rzecz zielonej gospodarki, mającego na celu wdrożenie agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030.⁶ Strategia ta jako instrument polityczny związana jest z licznymi inicjatywami, obejmującymi: wnioski ustawodawcze (m.in. wniosek w sprawie Europejskiego prawa o klimacie); kontynuację przeglądu aktów prawnych; nowe strategie, plany i instrumenty finansowe; a także akty o charakterze nieustawodawczym (m.in. Pakt na rzecz klimatu). Filarami Europejskiego Zielonego Ładu są zrównoważony wzrost oraz społeczna partycypacja.

Głównym celem Europejskiego Zielonego Ładu jest przekształcenie Unii Europejskiej w sprawiedliwe i prosperujące społeczeństwo żyjące w nowoczesnej, nieeksploatacyjnej i konkurencyjnej gospodarce, która w 2050 r. osiągnie zerowy poziom emisji gazów cieplarnianych netto i w ramach której wzrost gospodarczy zostanie osiągnięty z poszanowaniem zasobów naturalnych. Realizacja tego celu wiąże się z koniecznością ochrony, zachowania i poprawy bogactwa naturalnego Unii oraz ochrony zdrowia i dobrostanu jej obywateli przed zagrożeniami i negatywnymi skutkami związanymi ze środowiskiem.⁷ Powyższe zadania mają być realizowane poprzez dodatkową redukcję emisji, inwestycje publiczne oraz przekierowanie kapitału prywatnego na działania służące ochronie środowiska. Czwartym priorytetem jest ścisła współpraca z organizacjami międzynarodowymi i innymi państwami na rzecz ochrony klimatu, a także ugruntowanie roli Unii jako lidera zielonej transformacji.⁸

W odniesieniu do planowanego przekształcenia Unii w gospodarkę zero-emisyjną, przyjęto dwa podstawowe założenia. Po pierwsze, transformacja ma być sprawiedliwa. Po drugie, ma przebiegać w sposób sprzyjający włączeniu społecznemu. Na uwagę w tym miejscu zasługuje umieszczenie człowieka w centralnym miejscu planowanych działań i podejmowanych inicjatyw. „Na pierwszym miejscu należy stawiać ludzi i nie wolno tracić z oczu regionów,

⁶ <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> [dostęp 15.06.2021].

⁷ Szerzej na ten temat, zob. M. Adamczak-Retecka, *Prawo do bezpieczeństwa w obliczu zmian klimatycznych. Rozważania z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego*, *Kwartalnik Prawa Publicznego*, 2017, t. 15, nr 3, s. 69-73.

⁸ M. Adamczak-Retecka, *Zwalczanie zmian klimatu jako wyzwanie dla UE*, [w:] *Inteligentna i zrównoważona gospodarka sprzyjająca włączeniu społecznemu: wyzwania dla systemów prawnych Unii Europejskiej i państw członkowskich*, (red.) S. Dudzik, B. Iwańska, i N. Półtorak, C.H. Beck Warszawa 2017, s. 177.

sektorów przemysłu i pracowników, którzy będą borykać się z największymi trudnościami. Proces ten pociągnie za sobą głębokie zmiany, dlatego kluczowe znaczenie dla skuteczności nowych polityk i ich akceptacji będzie miało czynne zaangażowanie i zaufanie społeczeństwa. Potrzebny jest nowy pakt, który zjednoczy obywateli w ich różnorodności, i w ramach którego władze krajowe, regionalne i lokalne, społeczeństwo obywatelskie i sektor przemysłowy będą ściśle współpracować z instytucjami i organami doradczymi UE.”

Transformacja ma zostać przeprowadzona we wszystkich sektorach gospodarki. Podkreślona została również konieczność uwzględniania założeń Europejskiego Zielonego Ładu we wszystkich unijnych politykach. Wzajemne powiązania pomiędzy celami strategii oraz ich złożony charakter będą bez wątpienia wymagały koordynacji działań, także na szczeblu międzynarodowym. Współpraca międzynarodowa jest warunkiem *sine qua non* powodzenia w realizacji omawianej strategii ze względu na globalny i transgraniczny charakter zmiany klimatu oraz utraty różnorodności biologicznej⁹.

2. ELEMENTY EUROPEJSKIEGO ZIELONEGO ŁADU

Europejski Zielony Ład jest strategią złożoną z wielu elementów, a jego realizacja zakłada współpracę pomiędzy państwami członkowskimi Unii oraz prowadzenie tzw. dyplomacji klimatycznej na arenie międzynarodowej. Transformacja unijnej gospodarki została podzielona na etapy, w których mają zostać zrealizowane cele klimatyczne związane z redukcją emisji gazów cieplarnianych. Centralnym elementem Europejskiego Zielonego Ładu są działania w obszarze ochrony klimatu. W ramach inicjatywy „Europejskiego prawa o klimacie” przyjęty został prawnie wiążący cel zakładający osiągnięcie przez Unię Europejską do 2050 r. neutralności klimatycznej.¹⁰ W krótkoterminowej perspektywie do 2030 r. opracowany został plan dalszego zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych netto o co najmniej 55 procent w porównaniu z poziomem z 1990 r. Przyjęto także nową strategię w zakresie adaptacji do zmiany klimatu, której zadaniem jest dostosowanie europejskiego społeczeństwa do jej negatywnych następstw. W zaangażowaniu społeczeństwa w działania na rzecz klimatu i ochrony środowiska ma pomóc „Europejski Pakt na rzecz Klimatu”, stanowiący przestrzeń, w której zainteresowani mogą za pomocą

⁹ Zob. szerzej: A. Sikora, *European Green Deal – legal and financial challenges of the climate change*, ERA Forum 21, 2021, s. 681-697, <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-020-00637-3> [dostęp 28.06.2021].

¹⁰ Wniosek Komisji z 4 marca 2020 r., Rozporządzenie PE i Rady ustanawiające ramy na potrzeby osiągnięcia neutralności klimatycznej i zmieniające rozporządzenie (UE) 2018/1999 (Europejskie prawo o klimacie), COM (2020) 80 final.

różnych narzędzi wymieniać się informacjami, uzyskać wiedzę, prowadzić debaty oraz otwarte konsultacje publiczne.

Poza realizacją zadań związanych bezpośrednio z ochroną klimatu, do elementów składowych „zielonej transformacji” Komisja Europejska zalicza: dostarczanie czystej, przystępnej cenowo i bezpiecznej energii; zmobilizowanie sektora przemysłu na rzecz czystej gospodarki o obiegu zamkniętym; budowanie i remontowanie w sposób oszczędzający energię i zasoby; przyspieszenie przejścia na zrównoważoną i inteligentną mobilność; sprawiedliwy, zdrowy i przyjazny środowisku system żywnościowy; ochronę i odbudowę ekosystemów i bioróżnorodności, a także zerowy poziom emisji zanieczyszczeń na rzecz nietoksycznego środowiska. Należy podkreślić, iż wszystkie te elementy są wzajemnie zależne a realizacja poszczególnych zadań wymaga wysokiego poziomu koordynacji. Europejski Zielony Ład powinno się zatem postrzegać jako pakiet środków, obejmujących nie tylko plan ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, ale także inwestowanie w nowatorskie badania i technologie oraz ochronę środowiska naturalnego.

3. ZIELONY ŁAD I NIEBIESKA GOSPODARKA

Centralną rolę w ograniczaniu różnego rodzaju zapotrzebowania na zasoby gruntowe w UE i przeciwdziałaniu zmianie klimatu ma do odegrania zrównoważona niebieska gospodarka.¹¹ W coraz większym stopniu uznaje się rolę, jaką oceany odgrywają w łagodzeniu zmiany klimatu i przystosowaniu się do niej. Sektor ten może przyczynić się do zielonej transformacji dzięki poprawie wykorzystania zasobów wodnych i morskich oraz przykładowo dzięki promowaniu produkcji i wykorzystania nowych źródeł białka, co mogłoby złagodzić presję na grunty rolne.¹² Odnawialne źródła energii mają odgrywać kluczową rolę w procesie przechodzenia na tzw. czystą energię. Zasadnicze znaczenie będzie miało w tym zakresie zwiększenie produkcji energii wiatrowej na obszarach morskich, w oparciu o współpracę regionalną między państwami członkowskimi. Inteligentna integracja odnawialnych źródeł energii, efektywności energetycznej

¹¹ Zob. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie nowego podejścia do zrównoważonej niebieskiej gospodarki w UE. „Przekształcenie niebieskiej gospodarki UE na rzecz zrównoważonej przyszłości” COM(2021)240 final. Szerzej na temat zarządzania przestrzenią morską w ramach zintegrowanej polityki morskiej, zob. M. Adamczak-Retecka, *Cele morskiego planowania przestrzennego Unii Europejskiej*, Prawo Morskie 2019, t. XXXVI, s. 91–102; M. Adamczak-Retecka, „Błękitna polityka” *Unii Europejskiej*, Gdańskie Studia Prawnicze 2014, t. XXXII, s. 18.

¹² Sprawozdanie specjalne w sprawie oceanów i kriosfery w zmieniającym się klimacie (Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate).

i innych zrównoważonych rozwiązań we wszystkich sektorach pozwoli, zdaniem Komisji, obniżyć emisyjność najniższym możliwym kosztem.

Realizacja celów Europejskiego Zielonego Ładu wymaga wprowadzenia zmian w istniejących programach oraz opracowania nowych strategii we wszystkich sektorach gospodarki, także w odniesieniu do transportu morskiego. Komisja proponuje rozszerzenie europejskiego systemu handlu uprawnieniami do emisji na sektor gospodarki morskiej oraz ograniczenie liczby bezpłatnych uprawnień przydzielanych liniom lotniczym.¹³ Będzie to skoordynowane z działaniami na szczeblu globalnym, przede wszystkim na forum Organizacji Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego i Międzynarodowej Organizacji Morskiej. W szczególności, przyjęto iż silnego wsparcia wymaga transport multimodalny. W pierwszej kolejności należy, zdaniem Komisji, znacznie zwiększyć rolę kolei i dróg wodnych w śródlądowym transporcie towarów. Będzie to wymagało środków umożliwiających lepsze zarządzanie koleją i śródlądowymi drogami wodnymi oraz zwiększenie ich możliwości przewozowych. W odniesieniu do sektora morskiego, Komisja wskazuje także na konieczność zmniejszenia poziomu zanieczyszczeń generowanych przez transport morski. Planowane działania będą dotyczyły dostępu najbardziej zanieczyszczających statków do unijnych portów oraz zobowiązanie statków stojących w doku do pobierania energii elektrycznej z lądu.

W ramach realizacji kolejnej strategii – „od pola do stołu” – dąży się do stworzenia sprawiedliwego, zdrowego i przyjaznego środowisku systemu żywnościowego. Istotna rola w procesie transformacji przypadnie nie tylko rolnikom, ale także rybakom. Wnioski ustawodawcze Komisji w obszarze wspólnej polityki rolnej na lata 2021-2027 przewidują, że co najmniej 40% całkowitego budżetu wspólnej polityki rolnej i co najmniej 30% budżetu Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego zasili działania na rzecz walki ze zmianą klimatu. W związku z tym, że zmieniona wspólna polityka rolna będzie wdrażana dopiero od początku 2022 r., Komisja przewiduje współpracę z państwami członkowskimi i zainteresowanymi podmiotami w celu zapewnienia zgodności krajowych planów strategicznych w tym obszarze z założeniami Zielonego Ładu. Plany powinny prowadzić do stosowania zrównoważonych praktyk, takich jak rolnictwo precyzyjne, rolnictwo ekologiczne, agroekologia, agroleśnictwo i surowsze standardy w zakresie dobrostanu zwierząt. Środki takie jak ekoprogramy powinny nagradzać rolników za lepszą realizację celów środowiskowych i klimatycznych, w tym zarządzanie węglem w glebie i składowanie

¹³ Dotychczasowe działania UE mające na celu włączenie emisji z transportu morskiego do unijnej polityki klimatycznej zostały przedstawione przez Autorkę w artykule: M. Adamczak-Retecka, *Emisje z transportu morskiego jako element unijnej polityki klimatycznej*, [w:] *Europeizacja prawa morskiego*, (red.) M. Adamowicz i J. Nawrot, Wydawnictwo Arche, 2016, s. 41–58.

go, oraz za lepszą gospodarkę składnikami odżywczymi w celu podniesienia jakości wody i ograniczenia emisji.

W ramach wspólnej polityki rybołówstwa kontynuowane będą prace nad ograniczeniem negatywnych skutków połowów dla ekosystemów, w szczególności na obszarach wrażliwych pod względem środowiskowym. Komisja będzie również wspierać lepiej połączone i dobrze zarządzane morskie obszary chronione oraz współpracować z państwami członkowskimi na rzecz zwiększenia potencjału zrównoważonej żywności pochodzenia morskiego jako źródła niskoemisyjnej żywności.¹⁴ Celem strategii „od pola do stołu” jest ograniczenie wpływu, jaki mają na środowisko sektory przetwórstwa żywności i handlu detalicznego, poprzez działania w zakresie transportu, przechowywania, opakowań i marnowania żywności. W związku z tym, planowane jest rozpoczęcie procesu szukania innowacyjnych produktów żywnościowych i paszowych, takich jak żywność pochodzenia morskiego oparta na algach.

WNIOSKI

Bez wątplenia cele postawione przez Komisję Europejską są ambitne, a wręcz przez niektórych określane jako nierealne¹⁵, ale może należy zmienić optykę i potraktować transformację nie jako konieczność, czy też „pilne wyzwanie”, ale jako szansę na przywrócenie równowagi i poprawę jakości środowiska naturalnego? Może Zielony Ład będzie remedium na kryzys wartości, o którym się mówi obecnie nie tylko w Europie?¹⁶ Jak trafnie zauważają autorzy „Nauki o klimacie”, jeśli szybko nie zmienimy kursu, doprowadzimy do wyjątkowo poważnego zaburzenia klimatu naszej planety.¹⁷ Europejski Zielony Ład zakłada podejście całościowe, co oznacza zaangażowanie wszystkich państw członkowskich. Zdaniem młodych ludzi, tak zawsze ważnych w życiu zawodowym profesora Zdzisława Brodeckiego, zielona transformacja wymaga solidarności (także międzypokoleniowej). Jeżeli państwa europejskie nie wprowadzą jak najszybciej planów

¹⁴ Dokument roboczy służb Komisji SWD (2019)305 final „Wytyczne UE dotyczące uwzględniania ekosystemów i usług ekosystemowych w procesie decyzyjnym” (EU guidance on integrating ecosystems and their services into decision-making).

¹⁵ Sceptycy wskazują przede wszystkim na wysokie koszty ekonomiczne i społeczne transformacji, brak jednomyślności państw oraz potencjalne problemy z wyegzekwowaniem realizacji poszczególnych zadań.

¹⁶ Taki punkt widzenia prezentuje Naomi Klein. Zob. m.in. N. Klein, *On Fire: The (Burning) Case for New Green Deal*, Penguin Books Ltd., 2019.

¹⁷ M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *Nauka o klimacie. Mechanizmy działania systemu klimatycznego. Zmiany klimatu w przeszłości i obecnie*, Wydawnictwo Nieoczywiste, wyd. II, 2020, s. 321.

i celów w życie, to doprowadzi to do pogorszenia warunków życia na całym świecie.¹⁸

Zwrócenie uwagi na człowieka i społeczeństwo, a także nacisk na współpracę międzynarodową w obszarze ochrony klimatu, tworzenie Europejskiego prawa o klimacie oraz inne podejmowane inicjatywy, niosą za sobą nadzieję na odwrócenie biegu wydarzeń i ocalenie dla przyszłych pokoleń świata czystych mórz, jezior i lasów w jakim my mieliśmy szczęście dorastać.

THE GREEN DEAL IN MARITIME SECTOR

Keywords: the European Green Deal, climate change, transition, adaptation, marine areas

Abstract

The European Green Deal is a strategy aimed at making Europe climate neutral in 2050. This work plan consists of several initiatives: European Climate Law, European Climate Pact, adaptation strategy, Farm-to Fork strategy and task to increase the EU 2030 climate target towards 55%. The aim of this article is to present the aims and structure of the European Green Deal with special notice on actions planned within „blue economy”. The maritime sector will have to play a central role in alleviating the multiple demands on the EU's land resources and tackling climate change by improving the use of aquatic and marine resources.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczak-Retecka M., *Prawo do bezpieczeństwa w obliczu zmian klimatycznych. Rozważania z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2017, t. 15, nr 3, s. 69–73
- Adamczak-Retecka M., *Zwalczanie zmian klimatu jako wyzwanie dla UE*, [w:] *Inteligentna i zrównoważona gospodarka sprzyjająca włączeniu społecznemu: wyzwania dla systemów prawnych Unii Europejskiej i państw członkowskich*, (red.) S. Dudzik, B. Iwańska, i N. Półtorak, C.H. Beck Warszawa 2017, s. 170–179
- Adamczak-Retecka M., *Emisje z transportu morskiego jako element unijnej polityki klimatycznej*, [w:] *Europeizacja prawa morskiego*, (red.) M. Adamowicz i J. Nawrot, Wydawnictwo Arche, 2016, s. 41–58

¹⁸ Młodzieżowy Strajk Klimatyczny: <https://www.msk.earth/postulaty> [dostęp 6.08.2021].

- Adamczak-Retecka M., *Cele morskiego planowania przestrzennego Unii Europejskiej*, Prawo Morskie 2019, t. XXXVI, s. 91–102
- Adamczak-Retecka M., *Ekoprawo w ochronie klimatu*, [w:] Ekoprawo: prawo środowiskowe, (red.) J. Ciechanowicz-McLean, 2019, s. 221–232
- Adamczak-Retecka M., „*Błękitna polityka*” Unii Europejskiej, Gdańskie Studia Prawnicze 2014, t. XXXII, s. 17–23
- Klein N., *On Fire: The (Burning) Case for New Green Deal*, Penguin Books Ltd., 2019
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład z dnia 11 grudnia 2019 r., COM (2019) 640 final
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie nowego podejścia do zrównoważonej niebieskiej gospodarki w UE. „Przekształcenie niebieskiej gospodarki UE na rzecz zrównoważonej przyszłości” COM(2021)240 final
- Popkiewicz M., Kardaś A., Malinowski S., *Nauka o klimacie. Mechanizmy działania systemu klimatycznego. Zmiany klimatu w przeszłości i obecnie*, Wydawnictwo Nieoczywiste, wyd. II, 2020
- Sikora A., European Green Deal – legal and financial challenges of the climate change, ERA Forum 21, 2021, s. 681-697, <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-020-00637-3>
- Wniosek Komisji z 4 marca 2020 r., Rozporządzenie PE i Rady ustanawiające ramy na potrzeby osiągnięcia neutralności klimatycznej i zmieniające rozporządzenie (UE) 2018/1999 (Europejskie prawo o klimacie), COM (2020) 80 final